

Тудугжуларның политбөлгүмүнүн ажилының дуржулгазы

«Тыва тудуг» трестинде ажалдап турар коммунисттердин хөй нуруузу боттарының политиктиг билини беддерин партия төөгүзү өөренириңиң кол хевриниң бирги чылдык бөлгүмүнө чедип азырын таарымчалык деп көргөш, ону шилди алганар. Өөреникте чыны агаалар мурнунда чоруткан беседага боттарының бөлгүмгө өөренир дээн хүзелиңиң иреткең коммунистер диннакчылар болуп туралар.

Бөлгүмүнү удуруткучууну бадылаар дугайында айтырыгы партия хуралында азын хынамчалык чугаалажып көргөн. Бөлгүмүнү удуруткучуунга маш заводунун директору эш Литвиненковун бадылаан, ол пропагандастың ажалының дуржулгазын билер, марксизм-ленинизмниң кезээки университетин дооскан, ортумар артеминг коммунист.

Эш Литвиненко бөлгүмнү удуруткуче удуз идекпей-биле кирген. Ол кичээлдериниң өртүрериниң кол хеврини кыдыр диннакчыларга айтыр чүдүлдү бөлгүмүнү-биле тоожук, азы беседа аргазы-биле чугаалап баары деп билген, ону шилди алган.

—Пропагандастың үнелиг ажалының дуржулгазын өөренип тургаш, ол арганы удуз баштыкчылар Ленин биле Сталин база ажалдап чораналар деп чүвени билген мен—дээрин эш Литвиненко чугаалап турар.

В. И. Ленинниң удурутп турганы бөлгүмгө өөренип турган пролетарың чажыт революсону ажалдакчымы И. В. Бабушкинниң сактышымында чугаалап турары болза:

«Илч бистерден удураанышкыны ийке азы марксизмдин донаштырып үндүр дээн күзели дайныктырып ажалдап турган. Мычангаш бистид бирөөвис канды-бир айтырыгы билип турар чөптү шының бирөөзинге бүзүрүшпөр дээн кылып өнөмчиринче албаайтар турган. Мычангаш, бистин лекцияларымсы... солун болуп турган; кичээлдериниң илчар эрттериниң арганы айтырыгы диннакчыларын ылап билип алырың дэре чөпсө болуп турган. Бистер ол лекцияларга жазык ханар болган бистин лекторунуң угааның кайгаар турган бис».

Тифлистен демор оруткучуларынң марксизмдин чыныгы ажалчыларынң бөлгүмүнө эш Сталинниң кичээлдериниң ажалар эрттирп турганың дугайында «Улуг Сталин дугайында хоочун ажалчыларынң расказы» деп нөмдө хоочун ажалчы Г. Иннуванниң чугаалап турары болза:

«Эш Сталинниң чугаазы бидингир болган бөлгүмүн-биле баштайгы сестеринден эгелээш-ле бистерни хандыкында бээр турганы сагындардыр... Кандыгда тема турган болза, эш Сталин оже кезээде-ле бистерни өнөмчидитер турган... Оң беседада дораанга ажалчыларын ийкеңгейин хаара тура бээр. Сталин артем болган чечен чогаал нөмөрүн ажалдаар, он чугаазы ургучу-ле чиктер-биле болган бол турган... Бодаарга, ол болуун чугаа бүртүзгө миде».

беддевенир турганы бидингир. Эш Сталинниң чугаазы ажаа беседага дыка дөмөйлөшп өзөр тургулаан. Ол, бир өвөс, бистер ону билбөөн, оң сестерни тудуп ап шыдапканымыз бүзүрөөн шаанда чаа айтыржы шилчи кирбес турган. Ол ажалчыларга хөй айтырыгларын салгылаш, сөөлдү кээп түнелин кылдып турган».

Бо чиктер бистерге, пропагандастың ажалының мергежилниң шилдигин алырыңга дузалап турар деп эш Литвиненко бөлгүмнү мергежил чедип алганмын мычаар чугаалап турар.

Эш Литвиненковун удурутп турары бөлгүмдө назым талазы-биле илчээлди кижилер бар. Мычангаш, пропагандастың шилдиги артаган чылдаш, диннакчыларын ийкеңгейин бөдүреринче кол кичээлгейин салып турар.

Пропагандастың кичээл бүртүзгө белеткелин үезинде ону тодаргай планнап, ажаа тургузар айтырыгларын диннакчылар сонургал-биле харылаар дээн ийкеңгей болуун барындаап турар. Ол катапташкын үезинде айтырыгларын кижилерге онаавайн, ийитизи-биле салдытар. Мычангаш оларын бөлгүмнү алырыңга азын үени база бээр. Оң бир диннакчы ол айтырыгы бөлгүмнү билгени-биле тайылбырларга, өскелери ажаа немеп, эдилерни кирип турар. Пропагандастың харылаарын кичээлгейин диннакчылар, ону кыдыраашка демдеген ап турар. Мычангаш ол демдегелдер өзүтөр немелдерин кыларын пропагандастың чурдукташ. Бизде катапташкын айтырыгларын чече билип алырыңга дузалаар деп чүвени эш Литвиненко бөлгүмнү ажалыңга удурутпга болдуруп турар.

Мычалзажак эш Литвиненковун удурутп турары политбөлгүмдө бүтү-ле чүве чедипшкениң деп чугаалаар болза чөпөр чорук болур. Мычангаш ийке чөпөстөрүн айтыры чугула. Конспектин шилдиги диннакчылар кылбайн турар. Мычангаш чамдык диннакчылар өөренип эртен чүдүлдерин ханы билип албаан болуп туралар. Эштер Пуканов, Палкин, Полежаев олар харылаарын шөлдүкчөк, чалгаарың берип турар болган оларга салдыган айтырыгың азы уткамың ханымал кирбейн туралар. Өөренилгени мычаар көрүп турар эштерни партия хуралыңга коммунистер эттинин алырыңче утаган савадарын бергилеэн.

Эш Литвиненко кичээлге чүве чугаалаан кижилер конспектин ажалдап болуун ажырас кыдыр көргөни таарымчалык кыдыр көрдүңү болур. Конспектин шуут-ла хөвөр нөмчүп түрүп бербей бидингир, мычалзажак чамдык цитата кирген черлерин хөвөр нөмчүтүрү харындаа херекти-ле болгай.

Бөлгүм ажалың эгелээндө бээр алжың өр эткен. Өөреникте чымыңды дургузува коллективтин коммунистери политиктиг билин болган ажал-агының соруктарың чедипшкениң күдөсирин чыгыңың чок.

А. ЛЕПЕШКИН,
«Тыва тудуг» трестинде партбюроунун секретари.

Бизде районнуң Сесерлиг суурда агитаторлар сонгудалар талазы-биле агитас-массалыг ажалды ийкеңгей чорууп турар. Агитаторлар сонгучуларга удаа-дараа барып, беседалар кылып, депутаттарга кандидаттар дугайын чугаалап берип туралар.
Чурукта: агитатор Л. А. Гончарованың сонгучулар ортузунда беседа чорууп турары.

Фото С. Феодистовтуу.

Кызылдын бүдүрүлгелеринин чаа чедишкени

Областың мурнакчы бүдүрүлгелеринин бирөөн—Кызылдың аш-чем комбинатының коллективни сонгуда мурунун социалисттиг чарыкын калбарканың түнелинде бүдүрүлгечи белик көртүзүлгелерин чедип алган. Комбинат январь панын кол көртүзүлгө талазы-биле долдур күдөсир.

Социалисттиг чарыкка Област Советинин депутатыңга кандидат Екатерина Скрипаченковун баштааны тилек-жарыкчыларынң бригаданың бөлүк болуп турар. Бо шыкш чедишкени коллективтиң коидтер, сускунга ижер чүдүлдер аймак кыдыр цехтери чедип алган.

Аш-чем комбинатының коллективни февраль айның бүдүрүлгө планын сонгудалар хүнүгө чедир долдур күдөсирин хүлээгенер.

Кызылдың Раскова аттыг даарылга комбинатының мастерлери болган даарыкчылар даарылга кымылларын шынарын беддеринге эки түнелдерин бергускен. Коллективтиң мурнакчы цехтеринин бирөөн—шевер кымыллар даарар цех (атальмо-мол) бүдүрүлгени январь планын 147 хуу күдөсир.

Ол цехти дуржулаар мастер эш Куряков удурутп турар. Даарыкчыларын күжү оларын мергежилнин айымы-биле мын таарымштыр тургусаның түнелинде ол цехте күш-ажалдык бүдүрүлгүчү бөлгөн болган даарыкчылар ажал шыгы дыва бүдүрүлгүчү ажалдап турар.

Даарылга комбинатының дуржулаа ажал даарыкчымы Нина Золотухина бөлүк бөлүк кымыл-агы кыш-ажалы-биле коллективтин шыкшыны болган ийкелини чедип алган. Комбинатчылар бөлүк шөвер кымы Нина Золотухинамы Кызыл хоорай Советинин депутаттың кандидаттыңа бир үн-биле деткөөнөр. Нина Золотухина бөлүк коллективнин

улуз ийкелини чүткүдү күш-ажалы-биле харылап турар.

Кызылдың автотранспорт конторының чөпөчүлөр болган септечелери бүтү улузун байыралааның хүнү—РСФСР-нин Дээди Советинге болган чер-Чер Советтеринге сонгудаларынң хүнү—Февраль 27-ге чедипшкениң ужуражыр дээн күжөнишкениң ажалдап туралар.

Январь айның планын тонна-биле болган пассажир километр талазы-биле коллектив ажыр күдөсир. Чөпөчүлөр эштер Панасов, Хунажык, Ячменев, Комбуй-оол, Сенокосов, Фрезероншик Савинцев, слесарь Попков болган өскелер-дээ социалисттиг чарыкка алган хүлээлгелерин күдөсирин туралар.

Күш-ажалдык бүдүрүлгүчү белидер, бүдүрүп үндүрүп турар продукциянык бөлү-түезин чыгыңдыр дээн демек Кызылдың даган дээрбинин ажалчыларынң бригадаларын болган өзөгчелеринин арамдык калбарган.

Коллектив бүдүрүлгени январь онаалаган ажыр күдөсир. Даган тыртыраар 120 хуу, крупа соктадыры—114 хуу күдөсиринген. Дээрбеле эш Тренинниң удуруткан бригаданы бүдүрүлгени онаалаган ай санында ажыр күдөсирин, эки шыдаптыр продукцияны берип турар. Коллективте эштер Ашихмин, Ичугова олар эң ийкеңгей ажалдап, бүдүрүлгечи белик көртүзүлгелерин чедип алган.

Дээрбинин ажалчылары болган инженер-техниктиг ажалдакчылары бүтү улузун байыралааның хүнү—РСФСР-нин Дээди Советинге болган чер-Чер Советтеринге сонгудаларынң хүнү күш-ажалың чаа чедишкени-биле ужуражыр дээн ийкеңгей ажалдап турар.

Колхозтарда тудуг ажылыңче кичээлгейни күштелдирер

Тудугжуларның хуралы

Таңы районнуң колхозтарыңа тудуг ажылыңче темпини күштелдирер талазы-биле районнуң тудугжуларынң хуралы болуп өрткөн. Ук хуралга өрткөн чылдык тудуг ажылыңче түнелин болган 1955 чылда тудуг ажылыңче соругаларын дугайында ийкеңгей СЭКП райкомунун секретары эш Зайцев кылган.

Тудуг ажылыңче талазы-биле эртен чылдык чамдык чедишкениниң ийкеңгей демдегелген. Ийкеңгей болза-дээ мал кажаалары тудар планын чүгдө 80,3 хуу, чуртталга бадыңдарын—80 хуу, култура-амырлардын бадыңдарын—60,6 хуу болган бүдүрүлгени тудугаарынң 33 хуу күдөсиринген.

Районнуң колхозтарыңа тудуг ажылыңче багыч турар. Калинин аттыг, Бувенин аттыг колхозтарың тудуг бригадаларында кижилер саны авазш, тудугта хергелээр материалларын чогуур үезинде белеткеп албаан, транспорт күжү-биле хандырттынаан. Тудуг мыкын белип, ол мынартын колхоз төвүнче өөртүр хемчеглер алдынаан.

Ленин аттыг колхозта тудуг бригадирин эш Бады-Саган кажан тудугжулар чечте турганда тудуг ажылы чедишкениң чоруп турган деп бөлүк саналыңга чугаалаан. Ам тудуг бригадаларында 14 кижилер артык. Он уламдыдан тудугун темпин оожук чорутур. Бригада 200 кубометр мышты белеткөөн. Тудуг бригадаларыңа агитас-массалыг ажалдарын агитаторлар чорутпайн турар. Мында партия эге организацианың секретары эш Ширякин бо ажалдарын ажылыңче талазы-биле хемчеглерин албаан.

Колхозта тудуг бригадаларын ажалың дуржулааның Сталин аттыг колхозтун даргазы эш Рудин чугаалаан. Бригаданың күжүн чарбайн, оларын хергелээр чүдүлдерин үртүчү хандырып, оларын өскө ажалдарга чорутпайн ажалдадырга

чүгдө планын күдөсир өвөс, харын ажалыңче ажал күдөсирин турар. Чайгы үеде тудугун темпин эки чоруп, чурттаганым 13 бадыңдарын болган мал кыштарларында 5 чуртталга бадыңдарын туткан.

Хуралга санаал берген эштер Отов, Чернов болган Болчатов олар МТС-тин ажалында улуз четиштер барын ийкеңгей колхозтарга дузалашпас, тудуг мыкы көзөңгө, ону колхоз төвүнче өөртүрүгө дузалашпайн турар. Туулуң багыч чоруп турарыңга база бир кол чылдаганым—тудугта хергелээр чүгдө материалдарын кооперация организациалары хандырынаанда болур. Садыг кидишкениң эрге-лекчи эш Анучин тудугта хергелээр садылап турган чорук канчал-дээ таарымчалык деп тудугжулар шыгың шүгүчүлөөн.

Районда колхозтар тудугун кидишкениң эрге-лекчи эш Арапов, техник эш Савина олар колхозтарга мында-хаан баргылаар, боттук дузаламчы көртүспөй турары-биле колхозтар бадыңдарынң тудугун техник талазы-биле өскертп турар.

Хуралдың киржикчилери районда тудуг ажылыңче четишкени ийкеңгейинде, ошон сонгааргы соругаларын ботташтар дугайында тодаргай санааларын бергенер.

Сөөлгү үеде тудуг бригадалары аразында социалисттиг чарыктын салып алган тудуг мыкын белеткөөнүн болган өөртүрүң ажалын күштелдирген. Сталин аттыг колхозта тудуг бригадаларынң (бригадир эш Бады-Чамбал) тудугжулары 800 кубометр мышты белеткөөн болган. «Мыл партияң» колхозта тудуг бригадалы тудуг ажылыңче темпини дурдеткен.

С. ТУШКОВ.

Күш-ажалчы көдүрүлүшкүн

БЭЛУН-ТЕРЕК. (Телефон-биле). «Октябрын 30 чылды» колхоз бо чылдык тудугта материал белеткөөн чедишкениң организациа турар. Плана көрдүгө 2700 кубометр мышты кезип човарын дооспашаан, февраль 27-ге чедир тудуг участкаларыңа бүрүн өөртүп алган турарын колхозчулар ийкеңгей хуралына шилдигелер алган. Ол хүлээлге амы үеде багай өвөс боттанып турар.

Колхозтун эш Долмаштайга удуруткан тудуг бригадаларыңда 25 кижилер Алар-Теште 1500 кубометрин белеткөөн, оларда шанактыг 15 алытарын быжылап бер-

ген, Чалаана МТС-тен 1 трактор база ажалдап турар.

Тудугта мыл материал белеткөөнүн таарымчалык үезин өзү ажалдаар соруга-биле мал фермаларынң ажалдакчылары база көдүрүп үнгөн. Эш Лопсанчиптиң эрге-лекчилер турары сүт-бараан фермаларын өвөңнөр-Орук мыкыңче 15 кижилер үнгөн, олар үн хүн 50 кубометрин белеткөөн, оон мышты 8 шанактыг алытар-биле үртүчү өөртүп эгелөөн. Февраль 4-төн эгелөөн шөвр мал фермаларын 15 кижилер тудуг мыкы белеткөөнчө база үнтүшөн.

Тудуг мыкын чогуур үезинде белеткөөр

Бай-Тайга районнуң Сталин аттыг өвдө ажал-агы артелиңиң Курга-Ардыга тудуг мыкын кезип өөртүрүп болган олар мышты белеткөөн эш Авыр-оолду удурутканы 65 колхозчулар чорудуп турар.

Ол бригада социалисттиг чарыкка бөлүдүлгелерин алган. Чарыктын түнели дээ хаймышкының ажалдап, дээр-брын эгезинден бээр 4562 чүдүтү зе-

лип, 2450 чүдүктү машина оруунче өөртүп алган болган оон ийкеңгей 2225 чүдүктү колхоз төвүнче өөртүп чедирген. Оон аңгыда 1078 кубометр олар мышты белеткөөн.

Бригадада мыл өөртүкүчү эш Караван, кезикчилер өвөр-оол, Даржаа, Алай-оол олар ажал нормазын хүн бүрдө 150—200 хуу күдөсирин туралар.

И. ДЕЛЕГ-ООЛ.

ДЕПУТАТТАРГА БИСТИН КАНДИДАТТАРЫВЫС

Х. К. Төмүр—кадржаан ажалчы

Очерк

Өй-тап саның, кижилер өртүзү эрте берген хире кара шырайлыг, чөлдөк херектешиң, алгы хол-халпарың кижилер манзыңды эртеринде үндүрүк, кичирки черлерин харылапкан каан чүве деп кыдыр дескелдей чоңа шаап турда өң халдарың эңиг эдилер дүргенин көнчөөр ону. Ажаа чачыспаан кижилер болза, мычаар дескелдей кайын чоңуп алыр. Чок болза, оранчок шымыңдыр кийип шаантар, чок болза бут хапкы деп ажалчыларын мыйнаан. Оң кымыш бистиг билим доң мышка таваржырга чүтө калбак чоңулар мыраар ужуруп чаптан, балдыңны бизи кыдыр бир хөгүжү үнү шыкш сымнааның турган. Мында алжың каш кижилер ажалдаан, ажал дээрде мыг түдүк. Чамдыктары бадың кырмазы капылаан, а бир чамдыктары манзыңды таарымчалык черлерин өшөй чөгөн. Черле мычаш оларын сагыш-сеткал катчы деминг күшү-биле ажалдап турарын көргө ажал чалаар боду бүдүп турганың-дээ сагыңдырар.

—Ажал шыг төгүжөгө чедир бо кезек черин холдан үндүрүптер деп соруга салган узу болгай бис, харын оң белинде доокуптур өвөс бис бе?—деп, амык оң кижилер ийкеңгейин ажалчы эңгешкен бе дээрин хайгааран көрүшпөөн чугаалаан.

Оларын бирөөн манзыңче чоң кадың кийип шыкшкан, алжың хөй кадыңдарын солгай хөлу-биле куу хааржаатан беле адыштан чыда:

—Бөрөк, ол мык кадың черде дээп дүшкөн чыдыр.

Чамдыкта доң манзыңга кадың дымнамайн чөрүдүшкөн мыраа бөргө ону ушта тырттап катан чаа кадың кийип кагар анаар. Мыраа берген кадың черге октаптай өскө бир хааржаак чымы, оларын катан хандыргаш ажалдаарыңга олар чачыңны, өшөтөр тудугжулар тудуг материалын кампааның деп доокуптуңу шыңгың сагып туралар.

Биз айтырып көрөй—деп, Төмүр ажалы-биле дугурушкан чорупкан.

Кожун төвүнде ийи хонуп чораш чедип келген.

—Мен канды-бир бүдүрүлгө черинче ажалдадыр-биле чорууду, менө дузалап чедирп көрдүң, дарга?—деп, кожуң даразыңды албай кыдыр черинге кире береш, Төмүр ажаа дилек кирген.

—Тыва Арат Республиканың улеттүр черинин тудугу кымыл ажалчыларын чымы алыры-биле эш Чимба сайгы болу-биле чедип келген болду ийи. Ажаа барып ажалдаарын күжө кижилерин аттарын мен бижип ап турар кижилер мен. Эртен далтар силер, белеткенип амыңар—деп, дарга чугаалаан.

Төмүр даштыга үнүп келгенин безин өөрениңке билбейн берган.

Шынап-ла эртенде кады ажалдап чоруур дээн өөрү-биле Кызыл-Маалым суурже чорупкан. Ажаа чөдө бөөрге оларга белеткөөн тускай машина шагда-ла Кызылдан чедип келген беле турган. Мычан Төмүр намының ийкеңгей машина бир-ле дугаарында көргөн ол.

Кымылга чедип келген хоорайның дегем чарыкын болган кижилерин хөйүн магалдан. Оң мурунда чүгдө улузун «Кызыл кола» дикан турганын диннап, оң сураан билип чорайын хоорайга чуртап ажалдаар аас-кежикти болганыңга ол чоргаарын өөрүп турган.

—Василий Карпович.

—Силерни мен диннап турар, чүвү чугаалаар болдун Хертек?—деп элдээ-биле көрүп келген.

Василий Карповичтин тывалан чугаалары черле шоруп турган.

—Мен үртүчү-ле мыңдыг ажалдар кыдыр мен бе?

—И... Чок, чок чаа келген кижилер баштай мыңдыг ажал кыдыр. А удаас чамдык аай өскө ажалчы кирер. Ленин мыңдыг чугаалаан өвөс бе ол: ажалдык бичеңден өкшөпчөк херек чок, бичин чүвөлдү удуз чүве булар дээн болгай... Кезжө оң өрөалиңге Василий Карпович Пуканов чедип келгеш.

—Сен чүгө хөвөңгө-не кино, театр, клуб барба?

—Анаа оолдар харын кино, театр баар деп-ле чүве чугаалажып туралар. Мен ону билер өвөс мен—деп, Хертек оң удуз айтырган.

—Силерин чер кино чок бе?

—Бистин суму эң-не мык, мында кино чок. Кожун төвүнде «Дирит чүрүк» үнүп турар деп чугаа диннаан-на кижилер мен.

—Ийкеңгей болза эртен мен-биле кады кинолаар-ла—деп, Василий Карпович ажаа сүмөлөөн.

Оң эгелээш ол ажал шыгыңды сөөлдү де дымнапканың культурут эрттирип, чамдык өрөлдө чурттан турар эштери-биле кады киноже, театрже баарыңга улуз сонургалдык болу берген.

Шынап-ла баштайгы үеде Хертек Төмүр чүвү-дээ аай бажын билбес, чүгдө хөвөс ажалдан кааштын кезжө кайнаар-дээ барбайн өрөалиңден үнес турган.

Каш ай болган сөөлдү тудуг инженерин Төмүрнү бодуга кыдыртып алгаш ам-на бизаннап киртирпип чугааламшаан, ону бир ашактын чамыңга эдертип чедире берген:

—Иван Петрович, бо-дир сөөк өөрдир кижилер. Мык сумуңдан келген оол-дур—деп, ол чугаалаан.

Хертек база-ла холун сунмушаан:

—Хертек Төмүр—деп, шада сүрөдөк-сей берген хевиринг чугаалаан.

Оон ол, «Иван Петрович» дээн атты ийкеңгей катан-катан адап тургаш утуңдурбазың-биле доктадып алкан.

Оң чазаның ажалы мычаар эгелөөн. Ала-уту алыс шевер болза-дээ ийкеңгей беле амыр чүве кайда боор. Бергелер дыка-ла хөй тургулаан. Харын чамдык чүдүлдерин каш катан эде кыдыр турарга таваржы бергилээр-дээ.

Мычалза-дээ Иван Петрович Данилов анык оолду мергежилди бичеңчи кыдыр өөрдиринге бодуңу бүтү, арга-дуржулааны берип келгени-биле, база бичеңчи болур деп соруга салган оон он айткан чүдүлдерин эки билип эл, ажалга кымыккайын үндүрүп келгени түнелинде бергелер ажаа көргүңчү өвөс болуп, ол болуга улуз тиндээлиң чедип ап шыдаан.

Бир чыл болганда-ла Хертек Төмүр трестиниң шымыңды бичеңчилеринге санынатырп, хүнде кымыл нормазын үртүчү ажыр күдөсирин, өртөктик белек шаарыңарын ап турар апарган болган беш-шкы разрядтын бичеңчи деп тускай мергежилди чедип алган.

Баштай келгире чүвү-дээ билбес турган Хертек ам ажал амырлардын бүтү арганы билип, бодун культурут кижилер аң, оң ажалдаан олжа ажалы көүлдөп, театрже баарыңга болган улуз-хөвөңгө кедер артык ийкеңгей, костюмерлиг болуп, чаа культураны беле берген. Ол шыкш баштай анаа келгире орустай билер туржук «А» деп үзүк бешти танымсы турган. Хертек оң кезжөк бөлүмгө тының чаа бижип болган орус дил өөренип кичээлдерин чамдык-дээ катан оозалавай, өөренилгөге база-ла кымыл турар ажал шыкш кымыккай чүтүлдүүн үндүрүп келгениң түнелинде ол саат чокка нө

Үлгерлиг интернат

Школар интернатинда өөрдилгелік ажылы экижидеринге, ооң материалдыг суурун быжыктаарына интернат эргелечилери болгаш мына кижилеринде уугу ролду ойноп турар.

Чөөн-Хемчик районун Хайракан школа интернатинин күнүнө хандырылганында 60 уруглар чурттап турар. Интернат культуруг, бүгү тала-биле эки деритинген. Оолдар болгаш уругларын өрөөлдеринде демір орунарныг, орун бүрүндө ак аржылардыг, оларны ары-биле эдилеп турар. Өрөөлдер бүрүндө декору байларын үлдүрүп, олар өрөөлди арыг-шевер тургузуп, сагыга чурумун негеделин боттандырып турар.

Интернатта уругларын хандырылганын эки тургускан. Ак-чоорган, сыртык ханы үш элечке-биле, иштиги келти ийн элечке-биле солуп турар. Школага өөрдилгелік келер ак фартуктар, ак элечкенер-биле олар бүрүн хандырылган. Ийн-хеп болгаш өске-даа чүддерин артыштылдыг тургускан. Өрөөнчилерин чүвар өрөөл арыг, кижилер бүрүндө савап, шетка, порошок бар.

Интернатта школар, класстан дашкаар чорудар кижиндилгелік ажылы кичөөнүн төвөгө салдыган. Уругларга бекседарыг доктамак чорудуп турар. Мындагы Ленин, Сталинның школаны чыдары, орус дым—эргелик дүлдүрү, колхозчу амчылар, спорт—кижигини хандырып быжыктагычы болгаш өске-даа темаларга эрттерин 100 ажыг номнардыг библиотекка ачылдып турар. Интернаттын бир өрөөлүндө кызыл-булуң бар, мында ий-зы-бурү болгаштар ажылдап, массалыг

ойундары организастап турар. «Чечектег кен култура» деп хэва солуну ай санында ийн удаа үнүп турар. Интернатта даярдыгынан, чурдуганын, литературанын, уран-чүдүлүк болгаштарын ажылдап турар. Районуу база кырып алган. Интернатта чорудуп турар массалыг ажылдыг хемчеглеринге уруглар коллективинин ролу улуг болуп турар.

Интернатка өөрдилгелік-кижидилгелік ажылы экижидеринге ада-негерин ролу улуг деп чүвени барызаалааш, оларын-биле быжык харызааны туткан. Ада-негер В. Байлак, Мангырыкчы, Чигден-оол, Вавуу, Калыс, У. Назын, Даш-пай, Хорхуу олар уругларынның эки өөрдилгелік, культуруг чурдуганын дөш сагыш салып, интернатка чедип келеш башкаларындан айтырып, сүмелерин апар турар. Олар интернаттын организастап массалыг ажылыга идеялейип кирешип турар.

Интернаттын ажылы экижидеринге интернат эргелечилин эш Дигик кызыл-маккай ачылдып турар. Ол, интернаттын иштиги байлымы культуруг тургузарына эвес, харын оң даштыкы байдалын арыг-шевер тургузарына кичөөнгейин салган. Эш Дигик дыштанар хүнер сагында-ла бүгү уругларын организастыгы биле эдертип алган дагже агаарладып, шыкталган, көнөлөпкөн, уругларын хостуг шыктарын чен ачылган турар.

Школа интернатинда быжык коллективтик ажыл уругларын өөрдилгелік болгаш сагыга чурумун быжыктаарына иштиги берип турар.

Д. СЮРЮН-ООЛ.

Колхозта школа ажылынын дугайында

Бай-Тайга районун Сталин аттыг колхозунун партия организастыгы чоокта чаа бодунуң бүгү кезигүнеринин хуралында колхозта школа ажылынын дугайын чугаалашкан.

Колхозтук партия организастыгы мында ортумак школаның ажылына сонуугал салбайн келгенин коммунистер чөптүг шүгүчүлөөнөр.

Парторганизастыгынын секретары эш Байыстаң школа ажылынын экижидерин айтырылганын талазы биле колхозтук баштаар чери-биле, кызы Совет-биле болгаш школаның бодунда партия, комсомол организастыгы-биле харызаа чок ачылдып турган.

Школаның ишинде өөрдилгелік кижидилгелік ажылдар деннин чывыс денендег болуп турарын ол өөрдилгелік чымын берги чартынын түнели көргүскен. Өөрдилгелік шымары чүтлө 74 хуу күсүткен.

Школаның ажыл-агыйында улуг тергестер өөрдилгелік шымарын кудуладырып-

га чедирген. Оттулар ийн үстүп, ыңчагаш кичөөлөр соок класстарга эрткин чүрүп турган.

Колхозчуларын школа наамын уругларын 10 ажыг кижиле чымын школага өөрөөнчөн. Школаның өөрөөнчилеринин арасында чурум үрөөр чоруктуг фактылары бар. Школага класк кичөөлөрүн болгаш культуруг-массалыг ажылдарын денелден бедилер дөш демисиди парторгонуу талазындан чоруткан.

Башкылар коллективинин ортууга политикаг кижидилгелік ажылдарын чорударын колхозтук партия организастыгы сонуугаваан.

Ол бүгү болгаш өске-даа илерөөн четпестерин ууткаарынын, школаның өөрдилгелік-кижидилгелік ажылдарын болгаш ажыл-агыйын үндөсүн-биле экижидеринин соругаларын амадыралга кыска хуусаада боттандыраа чогутур.

Х. СУМБУУ.

Бижик өөрдилгезинин болгүмү

Чөөн-Хемчик районун «Коммунистче орук» колхозта бижикти биче билер болгаш бижик бибестерин болгүмү 8 кезек чөре организастаан. Мында иштиги-биле 87 кижиле жара туттунган.

Култарейилерден комсомолчулар Борбак, Сааныч, Чууна, Дүвүдүй, Долма олар эки ажылдап, боттарынча онаашкан болгүнеринин өөрөөнчилерин 5—5 удаа организастыг кичөөлөткөн. Култарейилерде ажылдап турар кызы бичиңчилер кыдыр өөрткөн. Ооң өөрткөн удутарында Лисон, Монгуш, Киров, Мешеев олар ам сурагыг бичиңчилер, мастерлер болу бергенер. Эш Хертке бичиңчи ажылына механизацияны бир дугарында-ла треске ачылган, ону башкарган кижилерин бирөөн. Олар электери күзү-биле ажылдар хандырылган болгаш өрүмү чедилгелік ачылган турарлар. Ол күчүлүг чаа механизация хөдөлдирип, ову тудугта канчаар ажылдарын билбес кижиле ооң бригаданың кезигүнеринде чок.

Чоокта чаа чылдарда-ла ыраакы сумудан келерде чүгү-даа билбес турган Төмүр бөгүн ам тудуг трестинин алдар сурагыг бичиңчи болуп мынчаар депшөөн.

Ооң бажыныга кире бөзгө Дарья Георгиевна келген алычын улуг хүндүк-кел-биле уткуп алган:

—Мынаар морал, сандайта олуруп көрүңер—деп, артыкы өрөөлчө чалаар.

Өрөөлчө кире бөзгө оң ишти культуруг, арыг-силег, бүгү чүве чурум боттаар таарыштыр салдыган. Бижик стелу, леп сутар улуг аптаралар, даярлар машина, ханада аскан улуг шаб, радио болгаш шидиг хоолдарда Хүндүлөк бижиктер. Алардыг бичиңчиини шылааргай күлжазын ханада алдын хээ үжүктүрүп хүндүлөк бижиктер көрүзүчү турар. Хертке Бек-ооловичиниң күлжазын үндөп көргөн он СЭКИ Тыва обкомунун болгаш облуккомунда Хүндүлөк бижиктер-биле алды кетип шынаан.

Экижиге чөпшөөрдү диксон соктаашкын дымналган соокта, почтачы кыс хүндүлөп кирип келген оларын чыгыккан солунарнын болгаш төрөөлдеринден келген чагааны Дарья Георгиевнага сурушкан, «Байылыг дөш» үнүп чорудушкан.

Хертке Бек-оолович бөгүңчү солунда чүгү бижиктин көрүңер оларын бичил огу адын өттүңүп сагыш алынган:

—Мен база номчуурум ол, мөөң чараш чуруктардыг номчуму ан бер—деп

ажылы экижидеринге ада-негерин ролу улуг деп чүвени барызаалааш, оларын-биле быжык харызааны туткан. Ада-негер В. Байлак, Мангырыкчы, Чигден-оол, Вавуу, Калыс, У. Назын, Даш-пай, Хорхуу олар уругларынның эки өөрдилгелік, культуруг чурдуганын дөш сагыш салып, интернатка чедип келеш башкаларындан айтырып, сүмелерин апар турар. Олар интернаттын организастап массалыг ажылыга идеялейип кирешип турар.

Интернаттын ажылы экижидеринге интернат эргелечилин эш Дигик кызыл-маккай ачылдып турар. Ол, интернаттын иштиги байлымы культуруг тургузарына эвес, харын оң даштыкы байдалын арыг-шевер тургузарына кичөөнгейин салган. Эш Дигик дыштанар хүнер сагында-ла бүгү уругларын организастыгы биле эдертип алган дагже агаарладып, шыкталган, көнөлөпкөн, уругларын хостуг шыктарын чен ачылган турар.

Школа интернатинда быжык коллективтик ажыл уругларын өөрдилгелік болгаш сагыга чурумун быжыктаарына иштиги берип турар.

Н. БОРА-КОМЕ.

Малдың кышкы байдалы

Өвүр району «Совет Тыванын 5 чылы» колхоз малдыг кышталдырышкын организастыг чорутканын-биле колхозтук малдың кышкы байдалы эки эрттип турар. Мал чымыг калжар болгаш четчир санын чөмөр-биле бүрүн хандырылган.

Шөвүр халдар 18 кезек кышталды, чымыг болгаш инек малдар 6 кезек кышталды эки дуржулгалыг малчыларга быжыктатылган. Малчынар малын оларын, сүтүгдүп хүн бүрдө таарыштырып, кызы ажал-агыйын тускай эргеликтерин сүмезин амыктыр кырынга боттандырып турарлар. Чижээ, Чаш-оол, Контар, Аракчаа оларын калгаран малдыг кышты хүн эрттип турар. Олар мал ажылына кызыл-маккай, малга таарымчалыг оларарын план боттаар ажылдап турар.

Индыг болза-даа, чамдык малчынарнын калгаран малдарында арып баксыраан малдар база бар. Малчынар Доржу, Сүте, Кашын-оол оларын харызаалга чөгү-биле калгаран амай, хурганнарын 18 баш өлгөн.

Колхозтук чымыг мал фермазынын эргелечилин эш Седен-Дамба малчынырга доктамак барбайн турар. Чамдык колхозчулар боттарынын кара-туурамын-биле айттары тудуп мунуп, амы хуузулда ачылдарын кымын турганын-биле 20 ажыл айттарынын күжү арган, өоргалары ойбак болуп, ам азыралда турар.

Колхоз баштаар чери кымыг мал ажылынын байдалын бүгү тала-биле хынап көргөш айттыган четпестерин дүрүн чайладыр хүлээлгелік.

В. НАТПИТ-ООЛ.

Арга-ыяштын камгалалын күштелдирер

Арга-арыгын кат-чимистиг болгаш тудугта херегээр мыжы болза күрүнең социалыг өңүзү болуп журужур. Индыг турбуже Сүт-Хал районун ийн ажыл-агый салбырын эргелечилин эш Степанов бодуну хүлээлгелік ажылы үстүп, үргүдүч арагалап, ол улуг харымсалгалыг ажылы сандаралып турар.

Ийн ажыл-агый салбырын ажылдакчылары боттарынын хүлээлгелік ажылы кылырын улуг, харын албан чериң айттары ап алган, ай-айн-биле амы хуузуң ажылы кымыг, прогудан турарлар. Чижээ, эш Норбу-Доржу албан чериң бир адын 30 ажыг хонугта анван. бодунуң ажылы кымын келген болгаш бир адытты Дамбаажыга берип каан.

Ийн камгалалын талазы-биле кандыг-даа ажыл чок болуп турарында район төвү Сүт-Акем суурун чамылан өгөлөш, бүгү районун девискөрүндө арга-арыгын тудуг болгаш кат-чимистиг шыгырын кайы хамаан чок кезип, булуң оозунадыр каап турар.

Суурунын долгандыр 5 километр чериң мыжы кезерин область Советинин күсүкөмү бодуну шийитирин-биле хорудан турбуже, колхозтар сууруларын чамында чоңуң культуруг дыштангалдыгыга улуг ужур-дузалыг салдар болуп хире ияштыг чөпшөөрдү мыжы кезип каапкан.

Райондун ийн ажыл-агый салбырын ажылы экижидер талазы-биле хемчег алыры негетинин турар.

Г. КОМБУ.
М. ДАДАР-ООЛ.

Мал чөмөрүн камнаар

Тес-Хем району Калинин аттыг колхозтук малдың кышкы байдалы бергедөккөндө таваркыч турар. Интинин малы калжарга-биле хандырылган. Чижээ, эш Аракчааның ажаан турары 50 баш инектеринин калжары чок төң чөре турар.

Мал чөмөрүн камнаарың төтөчөлдүп турар чорук колхозта бар. Оң ужурунда ол колхозтук Тес уунда белеткен ситенгени күстен өгөлөш мал саа басын чип каапкан. Ол ишкан ситенгенин орнаар, чөпшөөрдү чок сөөртүп алып чорутар колхозта бар.

Бо үстүндө четпестерин ууттаар дөш колхоз даргазы эш Шөмбүл болгаш мал фермазынын эргелечилин шыгыны хемчеглерин алыры негетинин турар.

С. КОЧУМ.

Идепкейлиг почтачылар

Улуг-Хем районун «Партиянын XIX съездин» кезде ажыл-агый артедиле почтачы эш Т. Дүвүдүй чоңуңчү чага харымазын болгаш парылга чагылаланы эзелерине сазал чөккө чедирип берип турар.

Чоңга почта таралдырында агылда эш Дүвүдүй чоңуңчулар ортуунда ийн чунгаларын, беседаларын доктамак чорудуп, идеялейип агитатор болуп турар.

Т. ДУВҮДҮЙ.

Бил-Хем районун Ленин аттыг колхозтук кезигүү эш Демір-Хал харызаа ажылыга дөрт чыл иштинде ачылдып, идеялейип почтачы деп саздып келген. Эш Демір-Хал почта дөшкүлүгүн саздал чөккө чорутушкан, бижик бибестерин болгаш биче библиотеканы ортуунда чаа хөдөлөрүн солунарнын арынаарындан номчуп берип, солун беседаларын кымыг турар.

Т. КОНГАР.

Бил-Хем районун Ленин аттыг колхозтук кезигүү эш Демір-Хал харызаа ажылыга дөрт чыл иштинде ачылдып, идеялейип почтачы деп саздып келген. Эш Демір-Хал почта дөшкүлүгүн саздал чөккө чорутушкан, бижик бибестерин болгаш биче библиотеканы ортуунда чаа хөдөлөрүн солунарнын арынаарындан номчуп берип, солун беседаларын кымыг турар.

Т. ДЕМІР-ООЛ.

Мал ажылыне кичөөнгейни угландыраар

(колхозтук өтчөттүг хуралы)

Барыг-Хемчик районда «Большевик» кезде ажыл-агый артедиле колхозчуларын өтчөттүг хуралы чоокта чаа боттуп эрткен. Эрткен 1954 кезде ажыл-агый чымын түндөлдөрүн дугайында өтчөт илеткеди колхоз баштаар чериңиң даргазы эш К. Очур кылган.—Асыккыңтүг колхозчу амыдыралда чурттап турар кезде ажыл-агыйнын ажыл-ишчилеринин күнениң күнүгүлүгүгүлүгү болгаш коммунисттер партиянын база Совет чарактын хүн-бүрдө сагыш салымшыкынын ачымына эрткен чымын бистиди колхозчузу организаста, ажыл-агый талазы биле быжыккан, колхозчуларын материалдыг, культуруг денелен бедер, өң-биле чөргөлтүр артедиле иштаткелтирген байлаа дыка өскөн. Мал өстүрүлгени күрүне шанын 107 хуу, колхоз гектар бүрүгүндө ортумак-биле 27 центнер дүжүттү өстүрүп ажаан алган,—деп илеткеди чугаалаан.

Эрткен чымын часы тарылганы 12 ажыл хүнүндө бекте агротехниктиң денелен өртүргөн. План боттаар 880 гектар тара тарым турган 992 ганы тараан. Илалыг кол культуруга болуп кызылганы 480 гектарын тарым турган 500 гектарын тараан. Интинин малдыг бөдүң болгаш шыгыг чөмөрүн бектедээринин планын 109 хуу күсүткен. Күсүк тара ажаан амышкынын чөгүтүрүлгө шынарыг чоруткан. Көзө ажыл-агыйнын бүгү продуктуларын айыг биле күрүне планы болгаш МТСке натура төлөвүн хуусаалыг бетинде бүрүн дүжаалаан.

Агротехниктиг хемчеглерин калбарып чорутканынын түндөлине колхоз гектар бүрүгүндө 27 центнер дүжүттү өстүрүп алган. Беш дүжүттү бир дугаар дову бригадалык бригадир эш Еван-Самбуу чедип ап, гектар бүрүгүндө 30 центнер дүжүттү алган. Ол бригадалык кезигүнери 70 колхозчулар, немелте күштүнери санап берген. Ол ишкан № 2 хууни бригадалык кезигүнери немелте күштүнери алган.

Колхозта мал болгаш чөр ажылынын мураакчыларын сайн көзүңдөн. Хаван ажаакчы эш Чамбал эрткен чымын

төрөөн хаван бүрүгүндө 11 хаван оолдарын доруктуруп алган. Хой кадарчызы Дашпаа 204 хураганнарын, Шыгырап 256 хураганнарын, Лама-Хур 214 ажайлары, улуг чыгычы Саая Стүрүн 45 кудуннарын, Кыжай-оол 37 бозааларын чидирп чөккө доруктурган. Оң агылда дову бригадаларында, туугла мураакчылар дыка хей.

Колхозта тудуг бригаданы (бригадир эш Хомушкү Очур) 1954 чылда чурттага бажынаарынын, мал калжарынын, бөдүрүлгө тудугларынын талазы биле берүүнчө онаалгаларын чедилгелік күсүткен.

Колхозтук мурунда тургустунган ажыл-агый соругаларын чедилгелік иштитирөөрүнче Кызыл-Макалык МТС материал-техника талазы-биле улуг дузын чөмөргөн. Индыг-даа болза артедиле бар турар кураандарын болгаш аргааларын амада долуу-биле ачылган шыдаанын турарын илеткеди чугаалаан.

Колхозчулар мал болгаш чөр ажылында бекте ортугаларын алган. Оң уламын колхозчуларын материалдыг амыдыралы чөд бүрү өтүп турар. Колхозчулар бир күштүңгө 4 килограмм тарааны болгаш 2 рубль 95 копейкит алган. Чижээ, чымын эш Сүрүн 1126 күштүңгү ачылдып ап, 60 чымын 4788 килограмм тарааны, 3318 рубльди, бичиңчи эш Бак-Кара 3297 килограмм тарааны, 1381 рубльди, колхозтук чөмөргүч эш Шырап 4000 ажыг килограмм тарааны алган.

Колхоз 60 чымын 24 ады күштүгү электри станциянын тудуун долууп, ажылдады кириген. Колхозчуларын бажынаарында Илалың дөшкүлүгү чамынаар чырып турар. Колхозчулар күш ажылына чөргөлдөөн турарлар. Колхозтук ажаа ортугалы көзүңдөн. Колхозтук ишти ажаа ортугалы 1.693.385 рубль чедип турар.

Малдыг продуктулуун бедилер талазы биле планын долуу күсүткөн. Бир саар иштен ортумак-биле чылда 300 адыр сүттү сагымак болгаш бир баш хойтан 1 килограмм дүштү кырып алган малдыг продуктулуун бедилер дөш

колхоз баштаар чериңден өгөлөш мал чынаарга чедир демисиди кошкан хөргөлдөп турарын хурал илереткен.

Колхозчуларын ишти хуралын иштитирин-биле 200 ажыг тонна тарааны күрүңгө саткан. Ол ишкан колхозчуларын материалдыг сонуугалын улагытыра, ры-биле 100 тонна тарааны мадамылгага тускайлап үскөн. Уреиннерин бүрүн арыгдалыг скалталды турган.

Тараа культуруларын денелен бедиле күштүгү колхоз чедип алган-даа болза, партофель болгаш ногаа культуруларын бүдүрүлгө калбарына кичөөнгейин сазбаан. Оң ужурунда колхозта ногаа ажыл-агый сайыраваан. Бо чылдын часы тарылганын, илалыгы ногаалар өстүрүлгө белеткел ажылы колхозта чөргөйлүп турарын колхозчулар шыгымы демлеткөөнөр.

Колхоз баштаар чери колхозчуларын күш-ажылы организастаар болгаш оларын сагыга чурумун мынчаар талазы биле негеделин кошканын, боттук хемчеглерин албайн турган. Оң түндөлдө ачылган оспаскыраа чөргөштүр чамдык колхозчулар бар. Чижээ, күш-ажыл кымыл шыдаар 500 ажыг колхозчуларын 85 кижиле күш-хүнерин доктааткан маңимүм күсүткөн болуп турар.

Кызыл-Макалык МТС-тиң чымыс талаа ажаалды турарын колхозчулар шыгымы шүгүмчүлөөн. МТС чүткө бүтү күштүң чөр ажылыче угландыраар мал ажылы хөжүдөрүнө, оң продуктулуун бедилеринде сагыш салбаан. Мал фермазында хей күш кирер ачылдарын маңаштаарын МТС тергин багай күсүтүп турар. Энар чымын МТС колхозтук 1000 ажыг баш хөң электри агрегатка биле кырып бээр көрөөн шүүт үскөн тодарай хөргө боттурун колхозчулар илеретип турган.

Өтчөттүг хуралга илерөөн четпестерин кыска хуусаада ууткаарынын болгаш колхозтук бүгү ажыл-агый хөжүдөрүнүн ортугалын колхозчулар хуралга тодарай айтканын.

С. АЛЕЕТ,
«Шынын» корреспондентин.

Тыва дылда сөстөрүн тургустунарынын болгаш оларын шын бижиринин дугайында

И. В. Сталин бодунуң дыл өртеминин дугайында ачылдарында дылдарын хөжүдөлдөп оруун өң-не тодам-биле көргүскөн: төрөк бөдүс дылдарында—аймактарымын, аймактарымын—улустарын дылдарыне болгаш улустарын дылдарыне национал дылдарың хөжүдүрүп айткан. Эске национал дылдар-биле бир дөмей, тыва дыл бодунуң хөжүдөлдөндө ол өрүктү эрткен. Ол илалыктын бодундан дашкаар, хоорук эже, а кады дөжүң келген.

Амы тыва дыл тыва улугуң болгаш оң культурумын дыл. Оң дулазын биле колхозчулар, ачылчылар, ителгелиттер—Маркс, Энгельс, Ленин, Сталинның кайтамчыгыг чогаалдарын өөренип, боттарыга шынчөлдүн ан турарлар. Тыва дыл кырында чөккө чөккө болгаш уран чүүл сайырап, номнар болгаш солуннар парлатынын, школарда аямы-бүрү өртемнерин башкылаашкын чоруп турар.

Тыва дыл бодунуң хей вектеринин төвүндө амы үлөң ишкан индыг сайырап турар бай-байлак словарь составыг туруп турбай. Ол болза Ленин—Сталинның национал наштаканын тивилгениң ачы-хавызын болгаш улуг орус улугуң ачы-лукма дузалыгы-биле Тывага үлдүртүп, социалыг кезде ажал-агыйнын, национал хөвирин, социалыг утка шынарыг культуранын тургустунганын-биле тайлыбыратылар.

Чөгүм калыңгаңдыг аргалар (оруктар) биле тыва дылда сөстөр тургустунуу турары? Ол тургустунган сөстөр-биле тыва дылдың словарь составы канчаар байлп турармы? Бо айттырларын түсүг өстөрүн шын бижирин-биле холбаштыр тайлыбыраткан көрөлдөр.

Тыва дылда бүгү-ле сөстөр тургустунуу талазы-биле дөрт бөдүккө чарып бөдүр: бөдүгү, каттышкан (составтыг), нарын болгаш нарын-хураангай.

1. Бөдүгү сөстөрүн тургустунуу. Колхозчуларын агылда чымыс дымалдан тургустунган фонетика талазы-биле чымыс сөстү бөдүгү сөс дөрт бис. Чижээ: эм, хой, хар, билиг, он, ногаан, иек, ажалда, өрөн. Утталган бөдүгү сөстөр сөс чогаалдыг кокумдарын дузазы-биле тургустунар: эм-чи—эмчи, хей-жу—хой-жу, хар-лыг—харлыг, билиг-лиг—билиглиг, ногаан-ымаар—ногаанымаар көксүмээр—көксүмээр, амылдан-чы—амылданчы, өрөн-иичи—өрөничи.

Үстүндө чикектерден алган көргө, сөс чогаалдыг кокумдар дымалдыг (дөштү) амыг үнеринин калыг азы чымчалың (сингармонизм)- болгаш оң төңгөн ажыл эвес үнеринин кымыг азы дүжүлүгү айы-биле өскөрил турар-дыр. Мындыг сөстөр шын бижирин амыг үнеринин сингармонизмине болгаш ажык

эвес үнеринин үжүктөрүнүн кымыг азы дүлөй кылдыр эптежеринге үндөлдөткөн. Биргээр чугаалаарга, сөстөрүн алаарга үнерин канчаар дымчалыг, мынчаар бижир.

2. Каттышкан сөстөрүн тургустунуу. Фонетика талазы-биле ийн агыл сөстөрүн тургустунган, чымыс утканы илерелер сөстү каттышкан (составтыг) сөс дөрт бис. Чижээ: ада-не кызыл-тас, кара-бора, чээр-би беш, шаап ор, бар чыт.

Каттышкан сөстөр хей хөвирин аргалары-биле тургустунар. Оларын чамдыктары мындыг:

а) ийн дөш эргелиг бот-боттарында чарышкан сөстөр каттышкан, чымыс ужурутканы илерелер: эрге-чагырга, өг-буле, амы-тел үш-уудур, ыңай-бээр, инен-анак. Мындыг аялыгыг тургустунган сөстөр тыва дылдың грамматикасында болгаш орфографтыг словарьда дефистеп бижир деп көңүгү шыны-биле чурумчуткан. Илалыг-даа төрөк дылдарын өрөөлөөнөр бо сөстөр ижек сөстөр деп алган туралда тыва дылдың грамматиказы нарын сөстөр деп адавышкан, эске сөстөрүн бөдүңден алган шылаанын чыстыргыт.

б) чымыс ужурутканы илереткен ийн сөстүгү бирөөн өскөн тодараткан туруп болуу: улуг-хүн, кара-куш, көк-нат, чек-тек-нат, хөмүр-даш, кукун-хай, кызыл-тас, үш булуң, шагар-өст, кара-баарык. Бо сөстөр улуг, кара, көк, чектек, хөмүр, кукун, кызыл, үш, шагар, кара деп сөстөр түс-тууга таразында турар сөстөрүн тодаранын тайлыбыратурар.

в) Сөстөр тыва дылдың грамматикасында болгаш орфографтыг словарьда тудуштур бижир деп шын эвес дүрүмчүткөннен өөрөөнчилер, студенттер, башкылар парналганын ачылдыкчылары сөстөр шын бижиринин талазы-биле бергедөккөндө таваркыч турар.

Тыва дылдың грамматиказынын I кезөвүн авторунуң болгаш орфографтыг словарьнын тургустунууларынын тыва дылдын амы үлө туруп турар чамдык дүрүмчүлөр боттарынын хууды-биле үрөөн өкта шын эвес: чектенкат, хөмүр-даш, көкнат деп сөстөр, сингармонизмин дүрүмчү: карабаарык, карахаан, деп сөстөр амык үнеринин арызыга ажык эвес үнеринин адатынарын; кукунхай, кызыл-тас, үшбулуң деп сөстөр илалык болгаш дүлөй ажык эвес үнеринин эптежерин үрөп турар.

Харын И. В. Сталинның дыл дугайында өөрдүн боттаар алдыга, дылдын хөжүдөлдөндө революция чок, дылды бүгү илалды, чүг-чүг салгалдарын күжениңкинери тургузар деп өөрдүн турар болгай.

Сөстөрүн тудуштур бижиринин талазы-биле баштайгы үлө сөстөрүн тудуштур бижирге чечен чогаалга эптег болгаш тыва дылдың сөстөр көзүңдөн деп турганнар. Сөвүгү үлө чүвөңи шыны илерет көргө, тыва дылдың грамматиказы ба-

ла кетип чартыган, орфографтыг болгаш орус-тыва словарьлар парлатылган, ам эдери улуг каражалыг болгаш тивектиг-дыр дижир апарганнар. Ол чөре шын эгер.

Өөрөөнчилер болгаш башкылар база парналганын чамдык ачылдыкчылары бо дугайында чөптүг саналдарын илерелер турары көңүгү шыны. Илалыг тыва дылдың грамматиказын чедилгелікне бергедөккөндө, улам сайыраңгайлыгы, сөстөрүн чымыс аай шын бижирин чурумчулары үстүндө бөдүкчү сөстөр шын бижиринин улуг хамаарыгалыг.

3. Нарын сөстөрүн тургустунуу. Ийн дымалды үндөлдөткөн, чымыс дөс болуп каттышкан фонетика талазы-биле чымыс сөстү нарын сөс деп алаар бис. Тыва дылда сөстөр нарын кылдыр тургустунарда көңүгү чү үлөң иштинде оларын үнери дүрүм боттаар өскөрил чартынар. Чижээ: чавай (чаа авай), сармаг (сарыг чар), чеден (чеди өк), тозан (тоо өк), сарала (сарыг ала), өкпел (өкпел өк).

Бо чикектер дымалды хөжүдөлдөндө революция чөгүн, оң чөртү өскөрилден бөдүлдүп турар. Илалыг нарын сөстөр каттышкан (составтыг) сөстөр-биле холуп болбас, алар адырында-

